

Ján STEINHÜBEL, *Kapitoly z najstarších českých dejín 531–1004*, Kraków, Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce 2012, 204s., ISBN 978-83-7490-506-0.

Publikace představuje skutečně osobitý přístup k raně středověkým dějinám českého státu, v němž se slučují některé hypotetické názory, s nimiž je možno jako s hypotézou souhlasit, nikoli ale jako se skutečným faktem, jak jsou čtenáři předkládána. Charakter Steinhübelovy práce s prameny a literaturou velmi výstižně ve vztahu k jeho pracím o slovenských dějinách vystihl jeden z významných slovenských historiků starší generace Ferdinand Uličný, když uvádí, že při práci s prameny a literaturou často podléhá svádění možné=skutečné resp. názor=poznatek.¹ Tuto „badatelskou metodu“ v recenzované práci přenesl i na české dějiny.

Kdybychom se měli vyrovnávat se všemi Steinhübelovými problematickými názory na raně středověké české dějiny, mohla by vzniknout samostatná studie možná ve stejném rozsahu jako jeho recenzovaná práce. Proto se v recenzi dotkneme, pokud možno co nejstručněji, jen problémů nejzávažnějších a vázaných především na Čechy.

Již v názvu publikace uvedený letopočet 531 jako počátek českých dějin je daný tím, že v tomto roce podle Steinhübela germánští Markomani opustili Čechy a odešli do Bavor, kde se stali národem Bavorů. Ve stejném roce pak obsadili nejen Čechy, ale i oblast na Labi a Sále, odkud odešli Durynkové, Slované z Ukrajiny. Že se tyto události skutečně staly v roce 531, však autor žádným pramenem nedokládá (s. 31–32).

Zastavme se nejprve u interpretace dějin Sámovy říše (s. 32–49). Tato říše se podle autora nacházela na území Panonie, Češi a Moravani byli jejími spojenci, ale k říši nenáleželi. Povstání Slovanů proti Avarům v roce 623 je interpretováno jako jejich odchod z avarského kaganátu do jejich dnešních sídel s odvoláním na ruského kronikáře Něstora, který se zmiňuje o rozchodu Slovanů od Dunaje, ale nikoli v souvislosti se Sámovou říší. Steinhübel dále bezpečně ví, že sídlem Sámovým byl Děvín, který si Sámó zvolil za své sídlo, proto, že jako obchodník věděl, že pod ním je křižovatka dvou nejvýznamnějších evropských obchodních cest

1 Ferdinand ULIČNÝ, *Slovensko v 11–13. století*, Bratislava 2013, s. 20.

(Jantarová a Dunajská), zde se odehrál jeho konflikt s vyslancem krále Dagoberta, sem k němu přišel sv. Amand, který chtěl v jeho říši šířit křesťanství. Cílem známé výpravy Dagobertovy z roku 631 proti Sámovi byl podle Steinhübela bez pochyby Děvín, kde se měly setkat tři proudy Dagobertova vojsk – Austrázijci, Alemané a Langobardi. Ačkoli Fredegar jako základní pramen k dějinám Sámovy říše o trase cesty Austrázijců k Wogastisburgu nic neuvádí, tak Steinhübel, především s odkazem na pozdější vojenská tažení franských a říšských vojsk, popisuje tuto cestu velmi podrobně, ovšem bez jakýchkoli soudobých pramenných dokladů. Podle něho Austrázijci vyrazili z Met, překročili Rýn a potom podél Dunaje přišli k Sámovu Wogastisburgu, který byl pohraniční pevností Sámova panství. Tímto Wogastisburgem byla podle Steinhübela bývalá římská, dnes zcela zaniklá, pevnost u osady Albingu nedaleko Sankt Pantaleonu proti místu, kde od severu ústí do Dunaje řeka Aist, která se ještě v 9. století nazývala Agara. Spojením názvu této řeky a názvu Burg pro bývalou římskou pevnost (nikde však tento název prokazatelně doložen není) vytvořil franský kronikář podle Steinhübela název Wogastisburg jako místo porážky Austrázijců.

Steinhübelovo nepřilíš pečlivou práci s historickými prameny ukazuje výklad o vpádu franského vojska pod vedením syna císaře Karla I. Pipina do Čech v roce 806. Steinhübel uvádí, že tato výprava zajistila Říši poplatek od Čechů (s. 50–51). Odkazuje na Anály království Franků.² Ve skutečnosti je v kronice jen okrajová zmínka o vpádu vojska do Čech a zpusťování větší části země. Údaj o zavedení poplatku (tributu) při tomto tažení je poprvé uveden až v Kosmově kronice k roku 1040 v souvislosti s událostmi, které byly reakcí císaře Jindřicha III. na výpravu knížete Břetislava do Polska v roce 1038,³ která však citována není.

Pro rané středověké období českých dějin je důležitá otázka existence či neexistence kmenů. V současném českém bádání spíše převládá odmítání klasické kmenové teorie o zcela kulturně odlišných kmenech. Steinhübel je důsledným zastáncem kmenové teorie, kterou dále rozpracovává do podoby existence velkých a malých kmenů a velkých a malých kmenových knížectví. Na této teorii

2 *Annales regni Francorum*, MGH SS rer. Germ. VI, Georgius Henricus Pertz – Friedrich Kurze (edd.), Hannoverae 1895, s. 122.

3 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH SS NS II, Bertold Bretholz (ed.), Berolini 1923, s. 93–94.

a s ní spjaté metodologii historického bádání je založeno jeho bádání o raně středověkých dějinách nejen dnešního území Slovenska, ale celých Uher vrcholící rozsáhlou prací o Nitranském knížectví s mnoha, dle mého názoru, velmi problematickými závěry. A tuto metodologii přenáší i na české raně středověké dějiny. Poprvé se s ní setkáváme v souvislosti se zmínkou o vpádu vojska císaře Karla I. do Čech v roce 805, kdy měl zahynout českých kníže Lech s odkazem na Moissackou kroniku,⁴ který nemohl být podle Steinhübela malým knížetem, když proti franskému vojsku hájil Čechy (s. 50).

Podrobně pak rozvíjí svůj pohled na Čechy optikou velkých a malých knížectví na s. 55. Zde vychází z údajů Análů fuldských,⁵ že bitvy Čechů s říšským vojskem na Vltavě v roce 872 se účastnilo 6 knížat a proto prý tehdy bylo v Čechách rovněž 6 velkých knížectví, která se dělila dále na menší. Vzhledem k tomu, že tzv. *Bavorský geograf* uvádí v Čechách 15 oblastí (civitas) a v Řezně přijalo rovněž podle Fuldských análů v roce 845 křest 14 českých knížat,⁶ dochází k závěru, že každé „velké“ české knížectví se dělilo na 2–3 případně 4 malá knížectví. Do této své „kmenové“ teorie zapojil Steinhübel ve Fuldských análech k roku 857 okrajově připomenutá knížata Wistracha a jeho syny Slavitaha a druhého bezjmenného.⁷ Wistrach a potom jeho syn Slavitah se dlouhodobě protivili východofranskému králi Ludvíkovi Němcovi, který proti nim poslal v uvedeném roce výpravu, jež dobyla Wistrachův hrad a vyhnala Slavitaha, jenž utekl k Rastislavovi na Moravu. Slavitahův bratr (jméno kronikář neuvádí), byl ustaven vévodou. Působení těchto knížat je současnou českou historiografií kladeno do českého pohraničí, Steinhübel však považuje tato knížata za hlavní česká knížata (a současně za malá knížata středočeská) a jejich sídlo hledá ve středních Čechách s otazníkem na hradišti v Praze – Šárce. Stejně tak za neprokazatelné je možno považovat další Steinhübelovy úvahy o tom, že v letech 868–869, kdy Češi přestali být spojenci Ludvíka Němce, došlo k vyhnání Wistrachova syna neznámého jména a za hlavního knížete byl dosazen první prokazatelný Přemyslovec

4 Ex Chronicon Moissiacensi, ed. G. H. Pertz – MGH – Scriptores in folio II, Hannoverae 1828, s. 258.

5 *Annales Fuldenses*, MGH SS rer. Germ. VII, Georgius Heinricus Pertz – Friedrich Kurze (edd.), Hannoverae 1891, s. 76

6 Ibidem, s. 35.

7 Ibidem, s. 47.

Hostivít, uzavírající Kosmovu řadu legendárních pohanských knížat, kterého Steinhübel s odkazem na Kosmu považuje za otce knížete Bořivoje (s. 68). Tuto vazbu česká historiografie obecně nepřijímá a za první zprávu o Bořivojovi považuje až jeho účast v již zmíněném boji na Vltavě v roce 872.⁸

Svoji teorii malých a velkých knížat vnesl Steinhübel i do vztahu Bořivojových synů Spytihněva a Vratislava, když tvrdí, že jednání knížete Spytihněva s králem Arnulfem v Řezně v roce 895 se účastnil i jeho tehdy sedmiletý bratr Witizla, který jako jeho budoucí nástupce byl malým knížetem, který se jednání musel účastnit (s. 55–56 a 74). Většina dnešních českých historiků onoho Witizlu však neztotožňuje vzhledem k velkému věkovému rozdílu s budoucím knížetem Vratislavem a považuje ho za nějakého blíže neznámého velmože.

Těmito událostmi vstupuje Steinhübel do dějin 10. století, kde se nejvíce ukazuje jeho neznalost problematiky vedoucí k vytvoření z hlediska vědeckého poznání naprosto nepřijatelných závěrů. Do značné míry to souvisí s jeho nekritickým přejímáním údajů uherské tzv. *Anonymovy kroniky*. Její rozbor přesahuje problematiku českých dějin a rámec této recenze a tak zde jen odkazují na její analýzu a hodnocení slovenského historika Petra Ratkoše.⁹

Prvním zásadně problematickým údajem vycházejícím z Anonyma je zmínka o pobytu Čechů v Nitransku již na počátku 10. století. Z hlediska českých dějin je tento údaj naprosto nepřijatelný, neboť v době kolem roku 920 se český stát teprve formoval ve středních Čechách a ovládnutí Moravy a tím méně Nitranska v této době nepřichází v úvahu. (s. 80). Přitom ale s existencí silnějšího českého státu, který by mohl proniknout do Nitranska, věren teorii velkých a malých knížectví Steinhübel nepočítá, a naopak se vrací k šesti knížectvím z roku 872, která nyní označuje jako malá a pokouší se je lokalizovat (s. 94).

Za hlavní či velká knížata považuje Václava a Boleslava, kteří vládou v malých knížectvích ve středních Čechách. Jedná se tedy o poněkud zmatený výklad. O jedné z klíčových událostí českých dějin 10. století – vraždě Václavově – se Steinhübel vůbec nezmiňuje. Všimá si jen rozdílů ve způsobu ovládnutí dalších knížectví knížaty Václavem a Boleslavem. U Václava na příkladu boje s kouřim-

8 Např. Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*, Praha 1997, s. 96.

9 Peter RATKOŠ, *Anonymove Gesta Hungarorum a ich pramenná hodnota*, Historický časopis 31, 1983, s. 825–870.

ským knížetem Radislavem (v soudobých pramenech žádné jméno uváděno však není) zdůrazňuje, že Václav poraženého knížete, když se mu podřídil, ponechal dále vládnout, kdežto Boleslav „subregula“ z ovládnutého knížectví (z pramenů není jasné, o jaké knížectví šlo, Steinhübel „ví“, že šlo o knížectví v severozápadních Čechách) vyhnal i za cenu konfliktu se Saskem (s. 94–95). S tímto srovnáním lze souhlasit, což však již neplatí o následujícím výkladu. Widukindovu a Reginonovu zmínku o vpádu Maďarů v roce 938 do střední Evropy,¹⁰ kde se kronikáři o průchodu Uhrů Čechami vůbec nezmiňují, považuje Steinhübel za doklad, že Maďari procházeli Čechami a s jejich pomocí ovládl Boleslav I. devět míst taxativně vyjmenovaných v jihovýchodních a jižních Čechách (ze známějších např. Bechyně, Řepice), a tak ovládl předpokládané Doudlebské knížectví v tomto regionu (s. 95).

Jen okrajově a bez uvedení bližších souvislostí se zmiňuje Steinhübel o účasti Boleslava I. na porážce Maďarů na řece Lechu v roce 955. Význam této bitvy pro vývoj středoevropských poměrů zcela opomíjí. V rozporu se soudobými názory české historiografie, která předpokládá přemyslovskou expanzi směrem na východ na Moravu a snad i na dnešní západní Slovensko právě jako důsledek zmíněné maďarské porážky na Lechu, která osvobodila Moravu a západní Slovensko od maďarských nájездů, Steinhübel naopak na základě velmi nejasných zpráv arabského cestovatele al-Masúdího počítá s touto expanzí již ve 40. letech 10. století a předpokládá tehdy ovládnutí Moravy Přemyslovci na dnešní moravsko-slovenskou hranici (s. 97–99). Jako důsledek smrti údajného vládce Nitranska Léla v bitvě na Lechu (ve skutečnosti nešlo o skutečného vládce Nitranska, ale o jednoho z maďarských vojevůdců, který na Nitransko častěji útočil) předpokládá Steinhübel Boleslavovo ovládnutí podle jeho terminologie dvou „malých“ knížectví z „velkého Nitranska“ – „malého Nitranska“ a knížectví Váh (Uuag). Tyto autorovy názory vycházejí z postulátů maďarské nacionalisticky orientované historiografie, že totiž Maďari již někdy kolem roku 920 ovládali území Slovenska jako integritní součást svého státu (s. 112–113). Obou „malých knížectví“ se Maďari měli zmocnit znovu na konci 10. století v době oslabe-

10 *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxonicarum libri tres*, MGH SS rer. Germ. LX, Paul Hirsch – Hans-Eberhard Lohmann (edd.), Hannover 1935; *Reginonis abatis prumiensis Chronicon*, MGH SS rer. Germ. L, Friedrich Kurze (ed.), Hannoverae 1890, s. 160.

ní českého státu na sklonku vlády Boleslava II. (s. 142). Tyto úvahy se opírají o tzv. zakládací listinu pražského biskupství, jejíž problematika bude zmíněna v závěru této recenze.

Za pomyslný „vrchol“ Steinhübelovy interpretace českých dějin 10. století pak lze považovat tvrzení, že Slavník byl prostředním synem knížete Boleslava I. – narozen mezi Boleslavem II. a Kristiánem-Strachkvasem někdy kolem roku 930. Po dosažení plnoletosti kolem roku 950 získal jako úděl Libici a po smrti otce Boleslava I. došlo k rozdělení českého knížectví mezi sourozence na dvě části – západní získal Boleslav II. a východní Slavník, Kristián-Strachkvas byl zabezpečen církevními prebendami. Steinhübelovy názory o přemyslovském původu Slavníkovců pak vrcholí tvrzením, že Boleslav II. měl obavy, aby některý ze Slavníkových synů, který mohl být starší než Boleslavův syn, potomní Boleslav III, neusiloval na základě seniorátu o trůn, proto mezi ním a Slavníkovci vzniklo napětí vrcholící v roce 995 vražděním Slavníkovců na Libici (s. 156–157). Tyto závěry jsou natolik fantastické a nepřijatelné, že nevyžadují další komentář. K jejich vyvrácení se stačí podívat např. do studie Jiřího Slámy.¹¹

V závěru své práce popisuje Steinhübel poměrně podrobně polské zásahy do českých záležitostí na sklonku vlády Boleslava II. a pokus o úplné ovládnutí Čech v době zmatků po smrti Boleslava II. (s. 140–141 a 158–159). Ovládnutí Krakovska a části Slezska klade Steinhübel již do sklonku života Boleslava II., i když Kosma, na kterého se odvolává, tyto události zařazuje až do doby po úmrtí Boleslava II. Steinhübel to vysvětluje tím, že Kosmas stranil Boleslavu II, a nemohl tedy připustit ztráty území již za jeho života. Vcelku objektivní výklad o konci vlády Boleslava II. opět narušuje Steinhübelova teorie malých a velkých knížectví, když zdůrazňuje, jak již bylo zmíněno, opětné spojení malých knížectví – knížectví Váh (Uuag, jen provincie, nikde se nemluví o knížectví) a „malé Nitransko“ (pod tímto názvem není v žádném pramenu území uvedeno) opětné spojení s velkým Nitranskem, k čemuž nejsou žádné doklady, určité okolnosti spíše nasvědčují dočasnému spojení Váhu s diecézí vratislavskou (řešení této otázky spjaté s otázkou hranic obnovené diecéze nitranské však přesahuje rámec této recenze).

11 Jiří SLÁMA, *Slavníkovci* – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století, AR 47, 1995, s. 182–225.

Z období úpadku českého státu na konci 10. století je třeba vyškrtnout boj Maďarů s Čechy a Slováky o Nitru, k němuž podle Steinhübela mělo dojít ve stejné době, kdy se Poláci zmocnili Krakova a rovněž zde měla být vyvražděna česká posádka (s. 141–142). Tato epizoda je založena na naprosté důvěře Steinhübela v údaje *Anonymovy kroniky* a odmítání jejího kritického hodnocení (viz výše). *Anonymem* popsaným bojem o Nitru je velmi pravděpodobně odraz historické události mladší o půl století – totiž tažení českého knížete Břetislava v roce 1042 do Uher, kterým se recenzovaná práce již nezabývá. Tehdy skutečně došlo k tažení českého vojska jako součásti armády císaře Jindřicha III. Vojsko táhnoucí po severní straně Dunaje ovládlo dočasně celý kraj až k řece Hronu a zde se zmocnilo 9 nejmenovaných hradů, mezi nimiž lze velmi pravděpodobně předpokládat i Nitru, i když v pramenech to není výslovně uvedeno. Ale tehdy bylo již postavení uherské moci na území Slovenska, na rozdíl od konce 10. století, natolik silné, že tento útok byl odražen a české vojsko z obsazené oblasti vytlačeno. Tomu odpovídá i *Anonymův* popis boje o Nitru, kde pobývají „Bohemi et Sclavi“, je zde český vévoda Zubur a po dobytí Nitry proniká uherské vojsko k české hranici. O této události informují říšské kroniky,¹² ale Kosmas se o neúspěšném tažení Břetislava nezmiňuje.

Lpění na přemyslovském původu Slavníkovců pak vede Steinhübela k nesmyslnému tvrzení, že v roce 1004 Slavníkovec Soběslav pobýval s Boleslavem Chrabrým v Praze, poněvadž jako nejstarší žijící Přemyslovec používající titulu vévoda viděl v této situaci možnost, konečně se dostat k českému knížecímu stolci. Jeho smrtí při krytí ústupu Poláků z Prahy pak definitivně zanikla možnost nástupu Slavníkových potomků na český trůn, na nějž se vrátil syn Boleslava II. Jaromír. Podle Steinhübela tehdy musel český stát začínat znova (s. 164). Při hodnocení dalšího dějinného období českého státu je třeba říci, že nejde o žádný „nový začátek“, ale prokázání schopnosti již utvořeného státu obhájit svoji existenci ve složitých podmínkách 11. a 12. století. A to se také přes všechny peripetie tohoto období podařilo.

12 *Chronicon Herimanni Augiensis*, MGH SS V, Georgius Heinrichus Pertz (ed.), Hannoverae 1849, s. 124 a *Anales Althabenses maiores*, MGH SS rer. Germ. IV, Edmund L. B. von Oefele (ed.), Hannoverae 1891, s. 31–32.

Jestliže dosud rozebírané názory Steinhübelovy byly z hlediska seriózního bádání o raně středověkých českých dějinách vesměs zcela nepřijatelné, tak na závěr recenze je třeba uvést, že alespoň jako pracovní hypotézu lze přijmout některé jeho názory o vývoji církevní organizace ve střední Evropě v posledních desetiletí 10. století a z toho se odvíjející názor na charakter tzv. zakládací listiny pražského biskupství (s. 129–133).

Steinhübel předpokládá, že nejen Čechy, ale i Morava a podle Ibrahim Íbn Jákuha k Čechám náležející Krakovsko byly původně součástí řezenské diecéze. Připouští, že možným ale ne jistým dokladem této příslušnosti je patrocinium sv. Michal v Olomouci (na tzv. Hradě) a Krakově (v areálu Wawelu). K novému uspořádání církevní organizace ve střední Evropě mělo dojít v roce 973 o Velikonocích na říšském sněmu v Quedlinburgu za přítomnosti císaře Oty I. jeho syna, budoucího Oty II., a rady význačných velmožů, z nichž je však výslovně jmenován jen český Boleslav II. a polský Měšek. I když o náplni quedinburských jednání nepřináší soudobé prameny konkrétní údaje,¹³ vzhledem k tehdejší velkým změnám v církevně správní organizaci severovýchodních částí Říše, která souvisela se zřízením arcidiecéze v Magdeburgu, lze hypoteticky předpokládat, že se zde o budoucí české diecézi jednalo, což předpokládá i František Palacký, který považuje rok 973 za rok jejího vzniku. Steinhübel předpokládá, že jednání pokračovala i po velikonočním sněmu do počátku roku 976, kdy mělo dojít k vysvěcení saského mnicha Dětmara na biskupa. Současně se vznikem biskupství pražského mělo podle Steinhübela dojít i ke zřízení biskupství moravského se sídlem v Olomouci a biskupství krakovského. Toto však není prokazatelně doloženo, stejně jen hypotézou zůstávají Steinhübelem uvažovaná jména těchto prvních biskupů. Za první prokazatelný údaj o existenci pražského a moravského (nikoli však olomouckého – sídlo biskupa zde je jen hypotézou Steinhübelovou přijímanou i některými českými a moravskými historiky) biskupství je možno považovat údaj z 28. dubna 976, kdy jsou oba tyto biskupové listině doloženi při řešení zločinu kostelního kantora v Aschafenburgu Gozmara.¹⁴

13 Srov. *Thietmari Merseburgensis Chronicon*, MGH SS NS IX, Robert Holtzman (ed.), Berolini 1935, s. 76.

14 Viz CDB I, č. 34, 40–41.

Problémem zůstává krakovské biskupství, které zde ani v jiné písemnosti před rokem 1000 není prokazatelně připomenuto. Poprvé je prokazatelně doloženo až k roku 1000 při zřízení hnězdenského arcibiskupství, kdy měl být krakovským biskupem ustanoven Poppo,¹⁵ Existenci krakovského biskupství opírá Steinhübel jen o tzv. *Katalogy krakovských biskupů*, kde v nejstarší části z 13. století jsou uvedena jen jména údajných dvou biskupů před rokem 1000 Prohorius (969) a Proculphus (986),¹⁶ teprve v pozdějších zápisech jsou k nim přidávány uvedené letopočty nástupu na stolec, případně další údaje. Steinhübelovy závěry o krakovském biskupství musíme tedy brát s určitou rezervou, ale nelze je zcela odmítnout, neboť diskuse o počátcích krakovského biskupství, stejně jako o biskupství moravském, mezi historiky stále probíhá.

Hypoteticky lze uvažovat také o dalších Steinhübelových vývodech. Podle autora zemřeli v polovině 80. let 10. století, kdy od roku 982 stál v čele pražské diecéze sv. Vojtěch, biskup moravský a krakovský a území obou biskupství připojil Vojtěch k diecézi pražské. Jak ukazuje hlavně současné polské bádání, zřejmě uvažoval o vytvoření velké arcidiecéze se sídlem v Praze a základem toho snad mělo být ono zmíněné spojení tří „českých“ diecézí v polovině 80. let, Vojtěch zřejmě odraždějí tehdejší rozsah území českého státu, aby později byly obsazeny již z moci nového arcibiskupa. Tyto plány zřejmě definitivně „pohřbil“ Vojtěchův rozchod s Čechami v roce 995 a jeho mučednická smrti v roce 997. Zde jen připomínám zajímavý ohlas na tyto plány v Hildesheimských análech,¹⁷ kde se uvádí, že císař Oto III. přišel do „Sclavinie“ a zde řešil otázky sedmi biskupství a založil v Praze arcibiskupství, do jehož čela postavil Vojtěchova bratra Radlu-Gaudencia. Steinhübel se zmiňuje o problematice sedmi biskupství, ale proč pramen uvádí založení arcibiskupství v Praze, se nepokouší řešit (s. 148–149). Úvahy o řešení hranic oněch 7 biskupství uváděných Steinhübelem, k nimž mělo při těchto jednáních dojít, je třeba brát s velkou opatrností, neboť nemají oporu v historických pramenech

Z úvah o vzniku biskupství na území českého státu vytváří Steinhübel teorii o vývoji několikrát zmíněné tzv. zakládací listiny pražského biskupství. Podle ní

15 *Thietmari Merseburgensis Chronicon*, s. 184.

16 *Catalogi episcoporum Cracoviensium*, MPH III, Wojciech Ketrzynski (ed.), Lwów 1878, s. 328.

17 *Annales Hildesheimenses*, MGH SS rer. Germ.VIII., Georg Waitz (ed.), Hannoverae 1878, s. 28.

každé z uvedených biskupství mělo zřejmě svoji zakládací listinu. Zakládací listina pražská popisující jen její území byla potvrzena císařem Otou II. (na listině však nesprávně uveden Oto I.) a papežem Benediktem VII. určitě před rokem 983, kdy oba zemřeli, a kdy ještě Vojtěch nespravoval diecézi moravskou a krakovskou. Když Vojtěch začal spravovat i další dvě diecéze a připravovat zřízení arcibiskupství vznikl pravděpodobně popis území, které snad mělo tvořit budoucí arcidiecézi. A tento popis či jiné materiály související s Vojtěchovou právou arcibiskupství byly potom knížetem Vratislavem II. v roce 1086 předloženy ke confirmaci císaři Jindřichu IV. Listina dochovaná v této confirmované podobě by tedy nezachycovala stav z doby vzniku původního pražského biskupství, ale až z doby Vojtěchovy.

Závěr práce tvoří rozsáhlý seznam použitých pramenů a literatury, žel v textu často autorem „svévolně“ interpretovaných v rozporu s jejich skutečným významím.

František Musil

Jan ZELENKA, *Beneficium et feudum. Podoba a proměny lenního institutu*, Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. 2016, 228 s., ISBN 978-80-7286-264-1.

Monografie Jana Zelenky se zabírá krucální otázkou středověkých dějin, a sice vývojem a proměnami lenního institutu. Problematika společenských a ekonomických vazeb a jejich právního zakotvení se nachází v centru pozornosti od počátků moderní historické i právní vědy. Alespoň co se zahraničního bádání týče, naopak v českém dějepisectví nebyla otázka vývoje feudálního systému stejně soustavně studována, jak Zelenka v knize konstatuje. Tento fakt tvoří výchozí bod autorových úvah nad daným tématem, dalším faktorem, který se v koncepci textu projevuje výraznou, měrou je nedávná debata o tzv. středoevropském modelu raně středověkého státu, jeho strukturách a principech fungování.

Tento rámec pak zásadně ovlivnil autorovu pracovní metodu i koncepci knihy. Třebaže nepodceňuje podrobnou reflexi odborné literatury (především zahraniční provenience ve vztahu k interpretaci klíčových pojmů), naprosté gros jeho zájmu tkví v analýze soudobých pramenných svědectví. Trefně konstatuje,

že zdánlivě aktuální diskuse má vlastně kořeny už v dávných debatách nad díly Františka Palackého, Julia Lipperta, Adolfa Bachmanna a dalších, přičemž základní problém je stále tentýž: de facto uzavřený a nadto nepřilíh bohatý korpus historických pramenů. Zelenka se proto (příznačně) odkazuje na slova Josefa Pekaře, který navrhl hledat cestu v rozšíření pramenné základny cestou o další informační zdroje, jak z mladších období, tak zahraniční provenience. Tento dávný apel autor vyslyšel a ve stopách své dosavadní badatelské profílce se rozhodl porovnat svědectví saských a českých pramenů 10.–13. století. Komparace těchto dvou prostředí vychází nejen ze Zelenkova badatelského zájmu či geografické blízkosti obou regionů, jakkoliv i autor přiznává, že vzájemné srovnání není prosto problémů. Západoevropský lenní institut totiž, jak Jan Zelenka trefně říká, hraje v české historiografii roli referenčního rámce, který slouží jak ke zdůraznění specifičnosti domácího vývoje, tak naopak k akcentování podobnosti s vývojem říšským. Zelenkovým cílem však nebylo vyřešit otázku fungování přemyslovského státu, ale spíše zaměřit svou pozornost na vybrané aspekty, které umožňují smysluplnou komparaci mezi českými a saskými poměry, a tím přispět k rozšíření možností, jak diskutované téma uchopit.

Publikace se dělí na dvě hlavní části. Část první je věnována saskému prostředí, část druhá poměrům českým. Každá část je pak dále členěna na menší podkapitoly. Zelenka tak sleduje obraz lenního institutu v saských pramenech, řeší přístupy historiografie k dané problematice a sémantický, resp. terminologický rozměr tématu. Sleduje rovinu udělování statků, držitelů a otázek dědičnosti statků, povinnosti držitelů lenních statků, zabývá se vztahem mezi lénem a zástavou, analyzuje pojmy investitura, vazalství, homagium či fidelitas a jejich právní a reálný rozměr, porovnává dikci diplomatických i narativních pramenů. První část knihy tak prostřednictvím pomyslného – Zelenkou kriticky moderovaného – dialogu mezi názory odborné literatury a svědectvím pramenů úspěšně definuje téma knihy. Druhá část je reakcí na část první, k níž se účelně vztahuje. Autor nejprve nastiňuje pozici tématu lenního zřízení v domácí odborné diskusi, aby následně obrátil svou pozornost k pramenům 10.–13. století, skýtajícím obraz podoby lenního institutu v českém prostředí. Autor se zaměřuje především na dvě kategorie, beneficium a léno, a jejich odraz v dikci pramenů i případné zahraniční konotace. Se znalostí české diskuse o vývoji a podobě lenních vztahů v české literatuře zaujme už Zelenkovo konstatování, že i v debatě zahra-

niční postrádá téma lenního institutu kompaktní podobu, což – podobě jako v diskusi domácí – vede nutně k neporozumění mezi autorem a čtenářem. Tímto faktem odůvodňuje Zelenka své rozhodnutí, soustředit se především na terminologii soudobých pramenů a jejich zasazení pro patřičného kontextu. Upozorňuje totiž, že dikce pramenů, často považovaná takřka výlučně za doklad existence lenního institutu, není vždy jednoznačná a úzké interpretaci se naopak vzpírá. Vedle toho poukazuje i na limity, dané moderním jazykem, kdy v německé literatuře běžně používané a především rozlišované termíny (Lehnwesen, Lehen, Leie) postrádají nejen ekvivalent, ale i prostý překlad v češtině.

V rámci Saska se autor rozhodl zaměřit se na oblast Harzu, vymezenou biskupstvími Míšeň, Naumburg, Hildesheim, Halberstadt a Merseburg. Tuto volbu zdůvodňuje skutečností, že právě zde se zrodil známý *Sachsenspiegel*, pramen, který hraje v diskusích o lenním zřízení zásadní roli. A naopak hojně diplomatické prameny (Zelenka jich analyzoval 1232), vzniklé v prostředí zmíněných církevních institucí či v okruhu vládnoucích dynastií Welfů a Askánců, představují podle Zelenkova soudu nabízející se korektiv normativního Saského zrcadla. Z provedené analýzy diplomatických pramenů saského provenience tak vyplynulo, že do doby 2. poloviny 12. století jasně dominuje termín *beneficium* a až v závěru 12. století se v pramenech objevuje pojem *feudum*, který v následujícím století převládá. Ve 13. století se pojem *beneficium* vztahuje výhradně na církevní prebendy, v případě pojmu *feudum* je tomu naopak. Diplomatické prameny studované doby také reflektují držbu nemovitého majetku, movitého majetku (tj. peněžní či naturální výnosy) či držbu úřadu nebo práv, přičemž držba úřadů a výkon práv dominují, následování jsou doklady o držbě nemovitého majetku (především pozemků). Co se zachycené struktury společnosti týče, saské listiny odrážejí všechny společenské vrstvy, naopak neumožňují hlubší kvalitativní rozlišení jednotlivých lén. Také analýza narativních pramenů ukázala, že do 13. století je termín *feudum* vzácný. Posléze se sice situace mění, ale pojem *beneficium* není vytlačen tak výrazně jako je tomu v diplomatickém materiálu.

Výpověď soudobých (především diplomatických) pramenů tak ve výsledku Zelenkovi umožnila precizovat často vágní teze o podobě a rozsahu povinností, spjatých s držbou léna, dědičnosti lén, vztahu žen a lenního práva či sociální struktury držitelů lén. Autor také upozorňuje na případy, kdy udělené léno zjevně nemá dominantně politický (služebný), ale hospodářský rozměr. Ve výsledku

tak poukazuje nejen na ošidnost soudobých kategorií a jejich interpretací, ale i na fakt, že skutečnost byla mnohem barvitější, než lze často soudit z obrazu načrtávaném literaturou. Držitelem léna tak podle Zelenkovy analýzy saských pramenů není jen ozbrojený vazal, ale nemenší měrou i plátce každoročního naturálního či peněžního nájmu. Zajímavé je také upozornění na zjevně rozporuplný vztah církevního prostředí k lennímu zřízení, charakteristický na jedné straně zákazy, na druhé realitou v podobě propůjčování statků za účelem zajištění věrnosti či hmotných potřeb. Jan Zelenka dokládá na bohatém množství příkladů, že systém byl flexibilní, procházel vývojem a nelze tedy kategoricky říct, že by 13. století představovalo zásadní zlom.

Jak už bylo řečeno, k převážně analytickým pasážím první části knihy se vztahuje část druhá, v níž si autor předsevzal zúročit svou analýzu saských pramenů nastavením zrcadla domácí diskusi o charakteru lenního zřízení v přemyslovském státě. Zelenka zdůrazňuje, že základní mantinely, v nichž se přemýšlení o tématu pohybuje, nastavil v zásadě už na sklonku 19. století Julius Lippert svým dílem *Social-Geschichte Böhmens*, a že otázka lenního zřízení, jinak paradoxně nepříliš frekventovaná jako samostatné badatelské téma, se dostala do popředí právě v debatě o charakteru raného přemyslovského státu. České bádání tak na jedné straně přičítá uvádění lenního zřízení do českých poměrů aktivitám olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburka, na straně druhé je ale také považuje za autonomní, domácí záležitost, za jejímž vývojem učinila tečku Statuta Konráda Oty na konci 12. století. I na tomto místě autor opakuje, že v debatě často chybí jasné vymezení pojmů, není tedy zjevné, jak ten který autor používaný pojmoslovný aparát chápe, což fatálně limituje reálný dosah diskuse.

Autor, vědom si toho, že český pojem léno vychází z německého vzoru, se proto zamýšlí, nakolik tato kategorie odpovídá jak domácím pramenům, tak soudobé realitě. Konstatuje, že v saském prostředí je doba 13. století časem konkretizace lenního institutu jak po stránce obsahové, tak terminologické. Naopak v českém prostředí je 13. století dobou, kdy se daná terminologie začíná v pramenech postupně objevovat, což podporuje tezi o importu lenního zřízení z německého prostředí a lze tak vysvětlit rozdíl mezi olomouckou diecézí za episkopátu Bruna ze Schauenburka a zbytkem království. Zajímavý je postřeh, že v českých pramenech frekventovaný termín *beneficiarius* saské prameny sledovaného období neznají a také v pramenech říšské provenience jde o pojem zřídka užívá-

ný. Ze Zelenkovy analýzy českého diplomatického materiálu dále vyplynulo, že termín beneficium se objevuje hlavně ve spojitosti s církevními institucemi či osobami. V případě pramenů narativních je pak spektrum použití širší. Na souboru pramenů, týkajících se lenní soustavy olomouckého biskupství, pak Zelenka ilustruje platnost závěrů, které vyslovil už nad pramennou matérií saské provenience, a tedy opodstatněnost komparace saského a českého prostředí: díky pramenů i zde dokládá roli lenního institutu nejen v rovině vojenské služby, ale i v oblasti hospodářské. Zelenka zdůrazňuje, že recepci lenního institutu není správné vnímat jen jako progresivní prvek v rovině politických a osobních vztahů, ale že rozšíření lenních vztahů mělo dosah i v oblasti kvality držby propůjčeného majetku. Jak prameny saské, tak české, shodně vypovídají o tom, že udělení majetku v léno modifikovalo vlastnické práva, což bylo zjevně důvodem ambivalentního postoje církevních institucí k lennímu zřízení.

V další části se kniha věnuje literaturou diskutovanému vztahu franckého beneficia a českého léna. Zelenka konstatuje, že němečtí badatelé vždy francké beneficium a léno odlišují, rozdílly jsou jen v názoru toho kterého autora na rychlost procesu feudalizace. Sám Zelenka připouští, že domácí prameny 13. století skýtají údaje, vybízející ke srovnání s franckými poměry – např. sankce, hrozící ztrátou beneficia. Soudí však, že poměr mezi českými předáky a přemyslovskými knížaty byl odlišný od říšského prostředí. Vztah mezi majetkem, jeho vlastnictvím a sociální prestiží Zelenka interpretuje tak, že rozhodující byla v době přemyslovských knížat prestiž beneficia, což však na druhou stranu nepopírá existenci rodových majetků a soukromého vlastnictví. Z hlediska trvání tohoto systému se sám Zelenka kloní k názoru, že beneficiární systém si v českém prostředí i přes veškeré své proměny podržel význam až do pokročilého 13. století. Za šťastné přitom nepovažuje přirovnání přemyslovského panství k velké knížecí vesnici, jak se ve zkratce vžila interpretace socio-ekonomických poměrů doby knížecí Dušana Třeštíka. Stejně tak je podle Zelenky otázkou Třeštíkovu pojetí vlastnictví, založené na Kosmově kronice – nevíme totiž, nakolik byl Kosmův obraz pouze ideálem a nakolik odpovídal soudobé realitě. Na druhou stranu však Zelenka nesouzní ani s Třeštíkovými oponenty, především s názory, prezentovanými Liborem Janem. Problematickou shledává hlavně použití metody retrospekce (tedy nikoliv metodu samotnou), přičemž klade otázku, nakolik je tato metoda relevantní při rekonstrukci právních zvyklostí.

Recenzovaná kniha představuje podnětnou, třebaže náročnou četbu, doslova s tužkou v ruce. Zvýšené čtenářské nároky však nejsou zapříčiněny stylistickou neobratností autora, ale výhradně tématem samým. Zelenka, jakkoliv osvědčuje výbornou znalost sekundární literatury domácí i zahraniční provenience, týkající se vytyčeného tématu, zvolil patrně nejlepší možnost, jak problematiku uchopit, a to důsledně na svědectví soudobých pramenů. Snáší tak ohromné množství dokladů, na nichž staví své závěry. Autor si byl zjevně vědom náročnosti tématu a nároků, jež klade výklad na pozornost čtenáře. Každou tematickou pasáž proto uzavírá dílčí shrnutí, které tak minimalizuje nebezpečí utopení se v množství pramenných dokladů. Lze konstatovat, že Zelenka předloženou prací nejenže naplnil přes sto let starý apel Josefa Pekaře, ale také přinesl přesvědčivý příklad přínosu širší přeshraniční komparace a předložil tak inspirativní zrcadlo domácímu bádání. Jeho knihu lze číst nejen jako potvrzení platnosti odvěké zásady návratu „ad fontes“, ale především jako varování před vytvářením dogmatických teoretických modelů. Zelenkově knize by podle mého soudu slušel překlad do cizího jazyka. Téma (i úroveň jeho zpracování) si vysloveně říká o to, aby jednak vstoupilo do širší mezinárodní diskuse, jednak aby zpřístupnilo aktuální českou debatu o charakteru přemyslovského státu zahraničním badatelům. I to by mohlo napomoci přerušení začarovaného kruhu domácích diskusí.

Josef Šrámek

Jindřich Marek – Michal Dragoun, *Soupis středověkých latinských rukopisů Národní knihovny ČR. Doplnky ke katalogu Josefa Truhláře = Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum medii aevi qui in Bibliotheca Nationali olim Universitatis Pragensis asservantur. Additamenta ad catalogum Josephi Truhlář, Praha, Národní knihovna České republiky 2016, 693 s., ISBN 978-80-7050-669-1.*

Do poměrně rychle se rozrůstající řady katalogů rukopisných fondů nacházejících se na území České republiky přibyl v poslední době další objemný svazek. Jeho autory jsou Jindřich Marek a Michal Dragoun, kteří se zvláště během několika posledních let zařadili k předním současným znalcům a katalogizátorům rukopisů uložených v českých knihovnách, jak to ostatně dokládá jejich hojná

publikační činnost v tomto směru. Jednotlivě¹ i společně,² případně ve spolupráci s jinými autory³ či jako členové širšího týmu⁴ již stihli vydat několik knižních katalogů rukopisů, nepočítaje v to jejich další a drobnější příspěvky podobného rázu.⁵ I vzhledem k jejich pracovnímu zařazení se jejich dosavadní zájem logicky upínal k oběma největším rukopisným souborům nacházejícím se na území České republiky – a to jak k rukopisným fondům Knihovny Národního muzea, tak i Národní knihovny ČR.

Předmětem jejich pozornosti se tentokrát stal rukopisný fond Národní knihovny ČR, který je spravován tamějším Oddělením rukopisů a starých tisků.⁶ Jeho významnou část zmapovalo již před více než sto lety několik tištěných katalogů, mezi nimiž v naší odborné veřejnosti zřejmě největší proslulosti dosáhly tři svazky pocházející z pera tehdejšího kustoda pražské univerzitní knihov-

- 1 Michal DRAGON, *Soupis středověkých rukopisů Knihovny Národního muzea. Doplnky ke katalogům F. M. Bartoše, J. Vašiči a J. Vájse*, Praha 2011.
- 2 Michal DRAGON – Jindřich MAREK, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Sbírky Adolfa Patery a Čeňka Zibřta*, Praha 2012.
- 3 Jindřich MAREK – Renáta MODRÁKOVÁ, *Zlomky rukopisů v Národní knihovně České republiky*, Praha 2006.
- 4 Marek BRČÁK – Dalibor DOBIÁŠ – Michal DRAGON – Martina JAMBOROVÁ – Matěj MĚŘIČKA – Kateřina VOLEKOVÁ, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Signatura I A*, Praha 2014; Jiří BENEŠ – Dalibor DOBIÁŠ – Michal DRAGON – Ota HALAMA – Markéta KLOSOVÁ – Iva LELKOVÁ – Matěj MĚŘIČKA, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Signatury I B a I C*, Praha 2015; Vlastimil BROM – Václav ČERMÁK – Michal DRAGON – Adéla EBERSONOVÁ – Ota HALAMA – Jindřich MAREK – Olga SIXTOVÁ – Kateřina SPURNÁ – Dmitrij TIMOFEJEV – Tamás VISI, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Signatury I D, I E a I G*, Praha 2016.
- 5 Jen jako příklad z poslední doby zde uvádím alespoň významnou účast M. Dragouna na vzniku nedávno vyšlé publikace, pro niž mimo jiné sestavil – za spolupráce Adély Ebersonové – soupis roudnických a sadských rukopisů: Michal DRAGON – Lucie DOLEŽALOVÁ – Adéla EBERSONOVÁ (edd.), *Ubi est finis huius libri deus scit. Středověká knihovna augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem*, Praha 2015.
- 6 Jeho celkový podrobnější popis lze najít in: Marie TOŠNEROVÁ (ed.), *Průvodce po rukopisných fondech v České republice IV. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, Praha 2004, s. 88–103; TÁŽ (ed.), *Guide to manuscript collections in the Czech Republic = Průvodce po rukopisných fondech v České republice*, Prague 2011, s. 332–338.

ny Josefa Truhláře.⁷ Spolu s tím, jak byl fond postupně rozšiřován, však vyvstávala potřeba dalších katalogů, evidujících tentokrát jak celé nově získané rukopisné soubory,⁸ případně i rukopisné zlomky,⁹ tak ale i ostatní a spíše jednotlivé přírůstky zařazované postupně do starších signaturních oddělení.¹⁰ A právě do posledního zmíněného okruhu katalogů patří i nedávno vyšlá společná práce Jindřicha Marka a Michala Dragouna.

Oba autoři se rozhodli zpracovat kritický soupis středověkých latinských rukopisů obsažených dnes v rámci signaturních oddělení I–XV, které nejsou podchyceny v Truhlářově katalogu, neboť se staly součástí knihovny až po jeho vydání. Jedná se celkem o 79 rukopisů, pocházejících většinou z 15. a zřetelně méně ze 14. století. Objevují se zde sice i rukopisy z jiných období, konkrétně z první čtvrtiny 16. či v ještě menší míře ze 13. století, těch je ale pouze několik. U četných položek soupisu přitom vedle časového určení rozpoznali oba odborníci i jejich zjevný nebo pravděpodobný bohemikální původ.

Řada podchycených rukopisů má liturgický charakter, zvláště silně je také zastoupena kazatelská literatura. Dnes patrně nejznámější položkou soupisu, jejíž proslulost před několika lety byla tak značná, že povědomost o ní pronikla i mimo rámec odborné veřejnosti, je iluminovaný zlomek latinského překladu Dalimilovy kroniky z třicátých let 14. století, severoitalské proveniencie (XII E 17). Mne osobně však zajímala především husitika, kterých zde nalezneme nemálo. Vedle jednoho sborníku obsahujícího z velké části Husovy spisy (I G 56) se mezi nimi většinou nacházejí díla pražských utrakvistů – Jakoubka ze Stříbra (VI E 22, VI E 23, VI E 24), Jana Příbrama (VI E 25), Jana Rokycany (I A 47, I F 51, VI E 22, VI E 24), Martina Lupáče (I F 50), Václava z Dráchova (III E 31), Jakuba z Jemnice (I F 52), Jana z Borotína (I G 58), Šimona ze Slaného (I G 58)

7 Josephus TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum qui in C. R. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur I–II*, Pragae 1905–1906; Josef TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů c. k. Věřejné a Univerzitní knihovny pražské*, Praha 1906.

8 Autorem jednoho z nejvýznamnějších katalogů tohoto druhu je František HOFFMANN, *Soupis rukopisů knihovny Kláštera premonstrátů Teplá = Catalogus codicum manu scriptorum bibliothecae Monasterii Teplensis Ordinis Praemonstratensis I–II*, Praha 1999.

9 Jindřich MAREK – Renáta MODRÁKOVÁ, *Zlomky rukopisů v Národní knihovně České republiky*, Praha 2006.

10 Milada SVOBODOVÁ, *Katalog českých a slovenských rukopisů sign. XVII získaných Národní (Univerzitní) knihovnou po vydání Truhlářova katalogu z roku 1906*, Praha 1996.

aj., navíc se autorství u řady děl prokazatelně utrakvistické proveniencí ze zcela pochopitelných důvodů určit nepodařilo.

Popisy rukopisů jsou sestaveny velmi pečlivě a důkladně a obsahují též s obzvláštní detailností pořízené rozpisy jednotlivých textů. Připadá mi, že na řadě míst připojený výklad překračuje hranice obvyklého katalogu a stává se až jakousi drobnou studií, pečlivě analyzující příslušné dílo. Výrazně se to týká zejména husitské a utrakvistické homiletiky, jak je vidět zvláště na brilantních komentářích k postilám obou betlémských kazatelů – Jakoubka ze Stříbra a Václava z Dráčkova.

Katalog je opatřen poměrně stručným, přesto však velice hutným a obsažným úvodem, který přináší důležité a přehledné informace o rukopisném fondu Národní knihovny ČR stejně jako základní charakteristiku onoho náhodně vzniklého souboru rukopisů, jehož popis je v publikaci obsažen. Více než půl druhého sta stran knihy obsahuje celou řadu rejstříků, jež samozřejmě dále zhodnocují práci obou autorů. A zamlčet nelze ani přítomnost 26 barevných a černobílých obrazových příloh, umístěných na konci celého svazku. Ve svém úhrnu tak nový katalog představuje vynikající dílo a skvělou ukázkou úrovně, jaké je s to dosáhnout česká kodikologie v současné době.

Jaroslav Boubín